

ÉRTESETŐ.

Jelentés a III. ker. régészeti ásátásokról, az Aquincumi és főv. múzeumok állapotáról.

Tekintetes Tanács!

Mint már két utolsó jelentésemben hangsúlyoztam, az ásátások a Papföldnek a kaparóházig terjedő részén, a hol eddig a kutatások 1882 óta folytak, többé jelentékeny eredményekre nem igen vezethetnek. A mi kevés terület még parlagon hever, azon a kutató-árkok segítségével meg lehetett állapítani, hogy legfőleg lakóházak részei s azok is csonkán kerülhetnek napfényre. A mit tavaly a régészeti szakbizottságnak 1900 május 10-én törént megállapodásához képest még tehetünk abban állott, hogy a szentendrei országút tövében menő római utcát a boltokkal délfelé folytatólag felfedjük. Előkerült a 8 m. széles utca 40 m. hosszúságban, nagy polygon mészkőlapokból álló kövezetével, mely különösen alsó végén jókarban maradt fenn, s érdekes, mert a kocsikerekek nyomai láthatók benne. Az utcát mindkét szélén csatornák szegélyezik, felül, a kövezet niveaujában szintén nagy kőlapokkal lefedve, melyekből több darab in situ feküdt. A két oszlopos tornáczból, melyek az utca két oldalán emelkedtek, csak a homlokzatot képező pillérek falazott alépitményei tűntek elő. Az országút felé eső porticus egy boltsor előtt állott, csakhogy ennek maradványai dél felé eltűntek. A másik oldalon egy 3 m. hosszú lekopott kőhasáb a csatorna fölött küszöbül szolgált. Mindjárt e mögött a falak ugyan már hiányoznak, de kétségtelen, hogy a macellum nyugati oldalához tartoztak s így a küszöbök is szükségkép abba vezetett. Ez az a kevés tanulság, melyekre e helyen jutottunk. Megpróbáltuk tehát még a szerencsét ott, hol az elmúlt években ásattunk: a Duna felé vezető kocsíút mentén fekvő épületcsoporttól délre. Itt 468 m. méterre terjedt ki a kutatás s több négyszögű helyiség falaira bukkantunk, melyek ott, hol megmaradtak, 1 méternél magasabbak s a rajtok tapadó vakolatot is megőrizték.

Az ásátások június 5-étől július 21-éig, hét

héten át folytak s napszám fejében 1034 korona 90 fillért fizettünk ki. A leletek között volt 25 réz- és 18 ezüstpénz, továbbá 11 bronz-, 11 csont s 1 ólomrégiség, aztán 3 terraszgillata-töredék, köztük egy bélyeges, 1 agyagmécs, 1 vasdárda-vég, 1 üveggyűrű, 1 oltárkö felirat nélkül, s 1 malomkő, összesen 74 darab. Szerzett azonban a múzeum még 4 darab elsőrangú római emléket, melyeket nem az ásátásoknak köszönhet, nevezetesen Wagner építésztől megkapta azt a nevezetes és ismert kőtáblát, melyen Alexander Severus nevével kapcsolatban említve van a balneum in territorio legionis II. adiutricis, aztán a Margitszigetről egy új helytartó, L. Flavius Aper oltárkövét, egy másikat Reisz Mór orvostól a Polgár-utca 12. sz. ház helyéről, Gordianus császárnak, mint consulnak nevével 240-ből s egy ügyvéd (advocatus) oltárkövét Sitz Gézától a Polgár-utca 3. sz. ház helyéről. 1900 végén a kiállított régiségek száma 4884 darabra rúgott.

A mi a jövő programmot illeti, a kaparóháztól délre még messze elnyulik a főváros tulajdona, hol mindenütt római épületmaradványok vannak s így elvégre a további kutatásoknak semmi sem állaná útját. De ha tekintetbe vesszük, hogy a kaparóház, ha csak le nem bontják, már maga jelentékeny megszakítást jelent a kiásott s kiásandó romok között s mivel egyébként sem valószínű, hogy ha ott ásunk, másra, mint lakóházak többé-kevésbé hiányos falazataira akadunk, melyek ismereteinket nem igen bővítik, tanácsosabbnak tartom, hogy jövőben a kutatásokat a Papföldön szüntessük be.

Ez azonban még nem jelenti azt, hogy Aquincum területén általában már nincs mit keresnünk. Aquincumnak igen csekély része s nem is a legjelentékenyebb esett a Papföldre. Az ott felásott romok mindenesetre tanulságosak és a római provinciális, nyilvános és magán életbe oly mély bepillantást tettek lehetővé, mint az Alpeseiken innen kevés más helyen. De Aquincum topografiáját csak részben tisztázták. Ellen-

kezőleg az erre vonatkozó kérdések hosszú sora még mindig megoldásra vár és pedig annál sürgetőbb, mert a legszorosabb összefüggésben van a pannoniai limesszel, melynek tisztázása pedig haladéktalanul megkezdendő. Mint Ausztriában Carnuntum, úgy nálunk Aquincum szolgálna kiinduló pontul. Mindenekelőtt a tábor kérdése volna véglegesen eldöntendő s e végből legalább a Gyárszigeten kellene még ásni. Aztán nem ismerjük még pontosan a táborból kiinduló utak egyikét sem, Végre igen sok dolgot adnak a temetőhelyek, melyek egyedül állapíthatják meg a város belterületének határait. Nyilvánvaló, hogy ezen kérdések tisztázása, legalább a mennyire a főváros területe terjed, a főváros közönségének feladata. Különben azzal a csekély áldozattal, melyet a főváros ezen célra a jövőben hozna, nemcsak a tudománynak tesz szolgálatot, hanem maga az aquincumi múzeum is nyerne vele, a mennyiben leletekben kétségtelenül nagyobb mértékben gazdagodnék, mint a mennyit a papföldi ásatásoknak köszönhetett. Az eljárás mindenesetre nehezebb volna a jövőben, mint eddig volt és pedig első sorban azért, mert a kutatások főképp magánterületeken folynának, hol előbb azokra nézve az engedélyt kell megszerezni, esetleg a földeket ideiglenesen bérbe venni. Javaslom, hogy ezen irányban a munkálatok már az idén megkezdessenek s e célra legalább 1000 korona állapíttassék meg. Az idő még nem késő, mert a földek legnagyobb részt csak ősszel hozzáférhetők. Már eddig ismerek több oly pontot, hol a kutatás feltétlenül eredménynyel járna. Csakhogy míg felhatalmazásom nincs, a tárgyalást senkivel sem akartam megkezdni.

Mint más években, úgy tavaly is kétszer volt az ásatások területén nagy tisztogatás. Tavasszal két héten s ősszel három héten át történt a gaz kiirtása, mely a falakban s a falak között felburjánzott. E célra 643 korona 45 fillért költöttünk. A romok fenmaradásának biztosítása, nevezetesen azok mészhabarccsal való bevonása az ásatásokkal kapcsolatban történt s a meszet és kavicsot beleszámítva 550 korona 75 fillérbe került. Továbbá jelentenem kell, hogy öntözésre 87 koronát fordítottunk, a kerítések, bódék javítására s az amphitheatrum be-

járataul egy új kapunak felállítására pedig 295 korona 70 fillért. Fuvarra s régiségek vásárlására 327 korona kellett, a vásárolt régiségek között van 3 köemlék s 6 ép üvegedény. A vegyes kiadások, melyek között a kisegítő szolgák napi-dija, a tüzelőanyag ára stb. szerepel, 164 korona 14 fillért tettek ki. Új szerszámok vásárlása, illetve a régiek javítása 47 korona 60 fillért igényelt. A könyvtár gyarapítására csak 15 korona 58 fillért adtunk ki. Végül felemlitem, hogy Róth Miksa mozaikgyarost megbíztam az athletákat ábrázoló mozaik kijavításával, de ez csak az idén készült el s így költségei is már az ideai dotációból fedeztettek.

A múzeum berendezésében nem sok változás történhetett. Legfőleg az apróbb régiségeknek szoríthattam helyet a szekrényekben. A köemlékeket egyelőre egy bódében helyeztem el, míg a tervezett porticus a múzeum körül felépül. A Tek. Tanács a t. régészeti szakbizottság tavalyi javaslatához képest 60,673/1900. sz. határozatával már kimondta, hogy a porticus felépüljön s most a mérnöki hivatalon múlik, hogy a tervet a költségvetéssel együtt bemutassa.

A látogatók száma, kik tavaly a múzeumot megnézték, 14,597 volt.

A «Budapest Régiségei» című kiadványból megjelent a VII. kötet, 21 $\frac{1}{2}$ ívnyi terjedelemben. Öt nagyobb, összefoglaló cikket tartalmaz, melyek a régészet és történet köréből valók, továbbá az Értesítőben először közli a fővárosi múzeumra vonatkozó jelentéseket s a hatóság határozatait.

*

Áttérve a fővárosi múzeumra, erre nézve *tavalyi jelentésemben az előmunkálatokat ismertettem 1900 márczins 1-éig. Ezúttal arról kívánok beszámolni, hogy azóta 1901 június 15-éig mi történt.*

Mindenekelőtt jelentenem kell, hogy a t. múzeumi és könyvtári bizottság tavalyi megállapodásához képest a Tek. Tanács a Központi városházban a templomrész II. emeletét átengedte a minták elhelyezésére s hogy ott már a Budapest területét ábrázoló Marchenke-féle dombormű, a csatornatelep famintája, továbbá a királyi várpalota modellje, melyet a várpalota építési bizottsága engedett át s a Mátyas templom főszmíntája, melyet meg a koro-

názó templom építő bizottsága adott a fővárosnak, fel vannak állítva. Mindezek szállítási és felállítási költségeit a múzeumi dotációból fedeztük s nem kevesebb, mint 1700 koronát költöttünk. A még ott elhelyezendő kisebb minták felállítása már nem kerülhet oly sokba s a múzeumi dotáció terhére történhetik, úgy, hogy a fővárosi múzeumnak ezen új osztálya rövid idő múlva készen lehet. Azonban mindenképen kívánatos, hogy az új országház nagy mintája se hiányozzék onnan. A kormány, mint hiteles helyen értesültem, kész azt a fővárosnak átadni, ha elszállításáról és felállításáról gondoskodik. Körülbelül 5000 korona kellene hozzá. A főváros külön áldozatkészségére van szükség, hogy ezen összeg valahonnan folyósíttassék, mert a fővárosi múzeumi dotációja el nem bírja.

A mi a fővárosi múzeum azon főrészt illeti, mely a városligeti volt kiállítási múcsarnokban nyert helyet, sajnálattal kell jelentenem, hogy még máig sem juthattam el odáig, hogy legalább 2—3 helyiséget berendezhettem volna. Az olajfestmények elhelyezését leginkább az akadályozta, hogy az épület nem fűthető s így attól lehet tartani, hogy a hideg megrongálja a képeket. Csak a napokban intézkedett végre a Tek. Tanács, hogy meidlingeni kályhák állíttassanak fel, de hogy ez megtörténhessék, bele kellett nyugodni, hogy egyéb fedezet hiányában e célra a múzeumi dotációból 450 korona elvonassék. Most már csak az volna kívánatos, hogy a mérnöki hivatal a kályhákat haladéktalanul fel is állítsa.

A másik nehézséget, mely miatt, különösen a város régi képét illusztráló osztály nem volt berendezhető, a Lanfranconi-féle gyűjtemény sorsa okozta. A tek. Tanács a gyűjteményt ugyan rendelkezésemre bocsátotta, de függőben hagyta azon kérdés eldöntését, hogy a gyűjtemény muzeális célokra is felhasználható. Mint idővel kiderült, Lanfranconi semmi olyan kikötést nem tett, hogy a képek örökre tokokba legyenek zárva. Azokat a képeket, melyeket Lanfranconi Pozsonynak adott, még életében egyenként keretekbe foglalták s úgy függenek ma is a falon. Kétségtől ugyanaz történik a budapestiekkel is, ha van Budapestnek múzeuma, a mikor Lanfranconi az ajándékot tette. Az, hogy

ből keretekbe foglalható legyen, annyira életkérdés múzeumunk berendezésében, hogy ha az nem lehetséges, szó sem lehet múzeumról. Különben egyéb szempontok is a mellett szólanak, hogy a gyűjtemény abban az alakjában, melyben van, fenn nem tartható. Nem hiszem ugyanis, hogy valahol másutt még a metszeteket, könyvomatokat úgy szorosan egymás mellé, úgyszólván egyetlen kartonra ragasztották volna, mint a hogy a Lanfranconi-féle képek vannak. Az eljárás, mely egyedül helyes, csak az lehet, ha minden egyes kép külön kartonra kerül s akkor sem szabad a képeket a kartonokra egészen ráragasztani. A Lanfranconi gyűjtemény csak ez esetben nyerne tudományos becsület és pedig nemcsak azért, mert a képek tetszés szerint csoportosíthatók volnának, hanem mivel akkor a gyűjteményt, s ez a fő, kiegészíteni is lehetne, a mi most ki van zárva. Egy pillanatra sem kételkedem, hogy a t. múzeumi és könyvtári bizottság ne ugyanezen álláspontra helyezkedjék és hogy aztán a tek. Tanács is ne ilyen értelemben döntsön.

Jelentésem további része a múzeum gyarapodásáról szól. Hogy Budapest régi képét, melyet a Lanfranconi-gyűjtemény már föl nem tüntet, minél hívebben s minél teljesebben bemutatthassuk, főfigyelmemet újabb aquarellek beszerzésére fordítottam. Összesen 59 db képet festtettem, még pedig Cserna Károly, Háy Gyula, Dörre Tivadar, Sándor Béla, Prenoszil Sándor, Gerednich Claudine s egy-egyét Belony és Csányi Károly műépítész által. Az utóbbi a Károlykaszárnya homlokzatáról készített egy építészeti rajzot. Az ezen képekre kiadott összeg 2844 koronára rúgott. A lebontott Belváros és Ujépület főszmintáihoz hozzájárult a régi városház modellje, melyet Hahn J. szobrász 600 koronáért készített el. Aztán még a nemzeti múzeumban őrzött, Mátyás király palotájából származó 11 darab építészeti kőrészletről készítettem másolatokat, melyek 320 koronába kerültek. Egyéb vételek voltak: a budai kádár czéh önkannája 1707-ből 100 koronáért, a Ferencz József-tér egykorú aquarellje az 50-es évekből 60 koronáért, Hunfalvy János «Budapest és környéke» című könyvé 10 koronáért, egy selyemre nyomott metszet 20 koronáért, egy budai timáranonczlevél 1768-ból 22 koronáért, Wasques gróf

«Buda és Pest» dísműve 240 koronáért, Buda-pest látképe tollrajzban 1842-ből 20 koronáért s végül Ráth Károly választási selyemzászlója 1867-ből s egy tanonczlevél 1802-ből, a kettő együtt 56 koronáért. Ha hozzászámítjuk a beszerzett 81 képkeret árát, 480 korona 9 fillért és a régi városház mintájához való állványét, 24 koronát, a múzeum gyarapítására fordított költségek összesen 4796 korona 9 fillérre rúgtak. Előleg czimén apróbb, előre nem látott kiadásokra 210 korona 18 fillért számoltam el.

Örömmel jelenthetem azonban, hogy a fővárosi hatóság kész volt más alapok terhére is a múzeumot gazdagítani. Így az «Előre nem látott különféle kiadások» rovására megvette Barabásnak 10 darab aquarelljét és 2 könyv-matát 2300 koronáért, a képzőművészeti célokra szánt dotációból pedig Madarassy Erzsike Kálvária olajfestményét 800 koronáért, Schickedanznak a Ferencziek-terét az Athenaeummal ábrázoló olajfestményét 1200 koronáért, Kárpáthy Rezső Budapest látképét olajfestményben 800 koronáért, 3 Brodszky-féle képet 270 koronáért s 5 db Hány-féle aquarellt 500 koronáért. Aztán hivatalos úton is nagyszámú tárgyhoz jutott a múzeum. Így a VII. ügyosztálytól kapott 1 Nadler-féle aquarellt, 5 olajfestményt, 22 db Klösz-féle fényképét és II. Vilmos német császár felköszöntőjét Breymann Gusztáv másolatában; a III. ügyosztálytól 28 db fényképet; a mérnöki hivataltól 229 db eredeti régi épülettervet és 6 fényképet, dr. Toldy László úrtól azokat a czimereket, melyeket a Mátyás-templomban III. Béla és neje csontjainak elhelyezése alkalmával 1898 október 22-én díszítésül használtak, 1 olajfestményt, 2 bélyegzőt, 2 tanonczlevelet, 10 tervrajzot, 1 fényképet és 1 czeruzarajzot; a fővárosi nyomdától 2 fényképet s az aquincumi múzeumtól áttétetett egy XIII. századbeli aquamanile. Végül mint ajándékok kerültek a múzeumba: Roth Miksától Atrik mozaikképe, Gonda Bélától a régi Budára vonatkozó 6 db rajz, a királyi várpalota építési bizottságától a palota mintáján kívül 2 gothikus építészeti kőrészlet, 2 kőczímer s 1 téglá, a Császárfürdő igazgatóságától 2 fénykép s 1 könyvnyomat, a királyi alapítványi bérház építési vezetőségétől 1 feliratos kőtábla, Hauszmann Alajos műépítész-tanártól 4 építészeti aquarell, Szemlér

Mihálytól 1 czeruzarajz, melyet Szemlér a leégett királyi palotáról 1849 májusban a helyszínén készített, Hány Gyulától 1 czeruzarajz a Városliget egy részéről, Gohl Ödöntől Szent Florián kőszobrára egy Magyar-utcai házról s 1 térkép, a kereskedelmi miniszterium hidépítési osztályától 2 felvétel az Eskü-téri hídoszlopfő helyén talált falazatokról, dr. Réthy Lászlótól 1 könyvnyomat, Hofhauser Antal építész-tanártól a Grassalkovich-palota fényképe és Király Dezső-nétől 1 színes metszet. Mindent összevéve, a Lanfranconi-gyűjtemény 332 képével együtt a fővárosi múzeum 697 darabbal gyarapodott.

A tek. Tanács 60,673. sz. s aztán a közgyűlés is 1227. sz. határozataikkal már a múlt évben átruházási jogot (virement) engedélyeztek az ásatásokra s a fővárosi múzeumra külön fölvetett két tételre nézve s egyúttal kimondták, hogy a két intézmény a fővárosi múzeum czíme alatt egyesítendő. 1901 január 1. óta tehát nincs már két tétel, hanem csak egy, LXXX. sz. alatt a költségvetésben, a fővárosi múzeum és régészeti ásatások elnevezéssel. Ehhez képest aztán a rendelkezésre álló hitel január 1-én következőkép alakult:

A Budapest Régiségei VII. kötetének költségeire fentartatott	2,034 K 86 fill.
Ugyancsak fentartatott a Tek. Tanács 5112/901. számú határozatával, mint a Budapest Régiségeinél elért megtakarítás	2,400 K
Nemkülönbön ugyanazon határozattal még	1,383 K 76 fill.
Hozzászámítva az 1901. évi hitelt, még pedig a régészeti ásatások czimén s a főv. múzeum czimén	9,000 K-nát 6,800 «
a január 1-én rendelkezésre állott összeg	21,618 K 62 fillérre rúgott.

Ezzel szemben január 1-étől június 15-kéig a kiadások a következők voltak:

1. Aquincumban: A kerítések, utak, park javítására	264 K 82 fill.
---	----------------

Tisztogatásra	456 K
Öntözésre	13 «
Vegyés kiadás címén	21 « 32 fill.
ovábbá fuvarra	93 «
Faanyagra	68 « 80 fill.
Könyvekre	44 « 10 «
Az athletákat ábrázoló	
mozaik kijavítására	578 K 82 fill.
s a bódéokra alkalmazott	
vasrácsok beszerzésére	128 K 60 fill.
a mi összesen kitesz	1,668 K 46 fillért.
2. A Budapest Régiségei	
VII. kötetének költségeire	
kifizettek	2,669 K 55 fillért.
3. A f. múzeum gyarapítására fordítottunk	3,251 K 77 fillért.
4. A személyi kiadások	
kitesznek az egész évre	4,816 K-nát.
5. Az aquincumi ór ruházata került	141 K 49 fillérbe.
6. A városligeti múzeumban felállítandó kályhák ára	450 K

Szóval összesen a kiadás 13,067 K 27 fill.

Ha ezt az összeget most már a január 1-én rendelkezésre állott hitelből levonjuk, marad még az az év hátralevő részére elkölteni 8,451 K 35 fill.

Számitsunk ebből le a régészeti kutatásokra Aquincumban 1,000 K-nát, a Budapest Régiségei VII. kötetének előmunkálataira 800 K-nát

s a mennyi még az aquincumi romok tisztántartására s egyéb mellékes kiadásokra kell 700 K-nát

a mi együtt véve 2,500 K
tisztán a fővárosi múzeum gyarapítására marad még 6,051 K 35 fill

A jövő 1902. évre csak azon külön kívánságom volna, hogy Aquincumban a porticusnak legalább egy része építtessék fel, s hogy az új országház nagy mintája a városházán felállítassék.

Egyébként ugyanaz maradhat a dotáció, a mennyi az idei évre megszavaztatott (15,800 korona).

De tekintve, hogy immár az egy tétel alatt szerepel, az indokolásban a következő részletezést ajánlom a régi helyett:

1. A fővárosi múzeum (Városliget és Központi városház) gyarapítására	5,714 K
2. Az aquincumi régészeti kiadásokra	1,000 K
3. Az aquincumi romok konzerválására, tisztántartására, a park öntözésére	1,200 K
4. Fuvarra, régiségek bevásárlására az aquincumi múzeum számára	200 K
5. A Budapest Régiségei VIII. kötetére	2,400 K
6. Könyvek beszerzésére	200 K
7. Személyi kiadásokra (a vezető tiszteletdíja 2200, az aquincumi ór fizetése 1080, a fővárosi múzeumi felügyelő napidíjai 730, a fővárosi múzeumi szolgá napidíjai 876 kor.)	4,886 K
8. Az aquincumi szolgá ruházata	200 K

Összesen: 15,800 K

Budapest, 1901 június 15.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

Eraviszkus pénzek a Lágymányoson.

1901 szeptember havában a Ferencz József-híd budai fejtől délnek fekvő, Gellért-tér 3. sz. nagy bérház építése alkalmával mintegy 6 m. mélységben egy bögre ezüstpénzt találtak a munkások. Mintegy 500 éremdarab volt benne, köztük 123 római köztársasági és Augustus-féle denár a Kr. e. 200—10 évekből, a többi pedig római denároknak az eraviszkusok által gyártott, többé-kevésbé átalakított, 3—350 gramm közt ingadozó súlyú utánzata volt. Ezt a leletet pár darab kivételével a nemz. múzeum szerezte meg és Gohl Ödön muzeumi ór írt róla kimerítő tanulmányt az általa szerkesztett Numizmatikai Közlöny 1902. évi I. évfolyamába. E cikkben nemcsak ezzel a lelettel, hanem az összes eddig ismert eraviszkus pénzleletekkel és általában véve az eraviszkus nép pénzverésével foglalkozik, és kimutatja, hogy azon, a lágymányosi leletben is nagyrészt képviselt pénzek, melyeket a Num. Zeitschrift III. és XII. kötetében, és az Archæol. Értesítő 1883-iki évfolyamában Neudeck Gyula kvád pénzek gyanánt ismertetett, nem kvád pénzek, hanem az eraviszkusok pénz-

zei. Ezeknek mintegy negyven válfaja van, melyek nagyrészt római köztársasági denároknak, ú. m. L. Papius, Cn. Corn. Lent., M. F. Marcellinus, Roscius Fabatus és C. Postumius At-féle denárok utánzatai. Az elsőnek említett két faj utánzatainak egy része RAVIS, RAVIZ, IRAVISCI, IRAVSCI alakban viseli az eraviszkus, vagy iraviszkus nép nevét és ezek vezérfonálul szolgálnak a többi feliratlan vagy más feliratú pénzek megfejtéséhez, a mennyiben feliratos hátlapjaik különböző olyan előlapi típusokkal vannak hybrid módon kombinálva, a melyek a többi homályos eredetű fajok részén szintén előfordulnak.

Ily módon a közös, (és legtöbb esetben ugyanazon bélyegből is eredő) elő- vagy hátlapok révén az ezen eraviszkus pénzkincsben képviselt mintegy 40 species a legszorosabb és legbonyolultabb numizmatikai vérrokonságban áll egymással. — Hasonló éremleletek az egyetlen trszennai («zsolnai») lelet kivételével mind az eraviszkusok által lakott területen kerültek napvilágra, még pedig Budapesten a Lipót-körúton, Fejérmegyében Bián (2 lelet) és Batán, Esztergommegyéében Süttön és egyebütt is szórványosan elszórt darabok, úgymint Franciaországban, de hazánkban az eraviszkusok szomszédságában is, Batinán (Baranya megye) végül pedig Bezdánban is. — Az eraviszkusok valószínűleg a Kr. e. I. század közepén, a bevándorolt Cotini nevű nép által szorongatott Osi nevű törzstől délfelé nyomva Nógrádmegyéből vándoroltak át a Dunántúlba, Esztergom-, Pest- és Fehérmegyék területére, sőt talán még messzebbre is délnek a Duna mentén. Pénzt verni — úgy látszik — csak a Kr. e. I. század második felében kezdtek, még pedig az ekkortájban beözönlő római denárok mintájára. A régibb, tetradrachmon-féle hazai barbárpénzek közül egy fajtát sem tekinthetünk az eraviszkusok régibb pénzeinek. Minthogy az összes eraviszkus pénzleletekben legfőleg Augusztus van képviselve a római császárok közül, és egyedül az első biai leletben találtak még pár Tiberius és egyetlen Caligula-féle denárt, majdnem bizonyos, hogy Augusztuson vagy Tiberiuson túl nem is vertek már pénzt, hanem azután is egy ideig elegendően a római denárokkal használták a belső forgalomban saját veretű, ré-

gibb pénzeiket, Caliguláig vagy tán továbbis, míg a készlet tartott, később pedig kizárólag római pénzzel éltek mint a rómaiak alattvalói. Hogy a legio II. adiutrix Vespasianus által történt alakítása után legelső alkalommal vagy legfőleg Pannonia délibb részeiben való tartózkodása után mindjárt Aquincumban kapott első állandó táborhelyet, éppen arra mutat, hogy Aquincum hadászati fontosságát a kvádság és a jazygek elleni esetleges háborúk esetére már azelőtt is fölsímerték. Nagyon kevés államférfiúi előrelátást kellene föltételeznünk Augustusban és Tiberiusban, ha annyi fölkelés, lázadás, határsértés illetve betörés után ezt a fontos helyet, és vele együtt az eraviszkus nép hűségét is nem biztosították volna már igen jókor egy ideig elhelyezett csapattal, talán az auxiliá-ból, minthogy egyelőre nem volt rendelkezésre álló kész legiójuk, melyre máshol is ne lett volna égető szükség. Azt pedig szintén jól tudjuk, hogy a mily liberálisak voltak a helyi forgalomra szánt régibb keletű pénzekkel szemben, ép oly féltékenyen őrizték a császár jogkörébe vágó kizárólagos arany- és ezüstpénzverési jogot. Ha tehát a biai Caligula-denár a legutolsó dátum az eraviszkus pénzek tényleges forgalmára, helyesebben: elásására nézve, annál kevésbé gondolhatjuk, hogy Nero alatt verettek a pénzek, mint a hogy Neudeck hiszi, mert soha sehol Claudius vagy Nero pénzeivel, annál kevésbé a későbbi császárok denáraival nem találtak együtt eraviszkus pénzeket, másrészt pedig mert 3.2—3.5 gr. átlagos súlyuk nem a Nero alatt behozott 3.41 gr.-nyi könnyebb denárok súlyával hozandó összefüggésbe, — mint Neudeck véli, — hanem a barbár népek azon általános szokásával, hogy mindig a mintául szolgáló eredeti pénzeknél könnyebb súlyban verték utánzataikat. Így csináltak régebben a 14.5 gr.-os Philippus-féle pénzek mintájára 13 meg 12 grammos barbár pénzeket, sőt saját aranyaik későbbi kibocsájtványai is mindinkább fogynak súlyban. Így a 7.5 gr. kagylótípusú szivárványtálak utolsó kibocsájtványainak már csak 6.5 és 5.5 gr. a súlyuk. Ha az eraviszkus pénzek 3.2 és 3.5 gr. súlyát Nero pénzlábjából származtatnók, akkor egyszersmind azt is föl kellene tételeznünk, hogy ez a nép csak Nero korában kezdett rendszeresen pénzt verni, mert hiszen úgyszólván

valamennyi pénzüknek a súlya 3·2—3·5 gr. körül forog. — Ez pedig abszurdum! És: ha Nero alatt érték volna pénzeiket, miért nem volt e leletekben soha egyetlen császári pénznek az utánzata? Ha császári pénzzel is fizettek, adtak vettek, miért nem utánozták azokat is? — Pedig császári denároknak — nem eraviszkusoktól gyártott — barbár utánzatai szép számmal fordulnak elő úgy Magyarországon, mint Erdélyben. Azért van ez így, mert az eraviszkusok a Kr. e. első század vége felé kezdtek pénzt verni, a mikor már a római denár megelőzte a római kulturát, ez pedig, az auctorok szerint megelőzte ő náluk a római legiókat. — Ők tehát felismerve annak hasznát, ha maguk verik pénzzé az ezüstöt, még pedig római mintáiknál valamivel könnyebb darabokban, utánozták a náluk leginkább megforduló róm. köztárs. denárfajokat, a Cornelius, a Postumius, a Papius és Roscius-féle tényleg igen gyakori denárokat, eleinte csak gazdasági szempontból, (néma denár utánzatok) aztán már nemzetiségi öntudattal is (az eraviszkus nép és főnökei nevével), még később pedig dekadens durva technikával a saját régebbi pénzeiket utánozták, ismét feliratok nélkül. Ennek tehát van értelme. De mi értelme lett volna annak, ha majdnem egy századdal a császárság megalapítása után kezdtek volna (a római provinciában) pénzt verni, de sohasem a császári pénzek mintájára, hanem még mindig kizárólag a 100—150 év előtti denárokat utánozva!? — A ki a dolog iránt különösebben érdeklődik, olvassa el a Num. Köz-
lönybe írt említett tanulmányomat!

Gohl Ödön.

Budapest művészete a török hódoltság előtt. Irta *Divald Kornél*. Csányi Károly 10 eredeti építészeti rajzával és 49 képpel. Budapest, 1903.

A török uralom nemcsak tönkre tette a fővárosunk területén akkor már amúgy is hanyatló művészi életet, de kevés kivétellel elsöpörte mindazokat az emlékeket is, melyeket ott addig a művészet a vallás és nagy uralkodóink szolgálatában létre hozott. Csekély a ránk maradt emlékek száma, szűkszavúak a források, melyek az elpusztultakról megemlékeznek. Igen nehéz földadat egészszé illeszteni e töredékeket s nehéz

egységes képet nyújtani arról a tevékenységről, mely őket létre hozta.

Divald Kornél, ki ezt a nehéz földadatot tűzte maga elé, nem új ember a magyar művészettörténeti irodalomban. Egyik legszorgalmasabb kutatója hazánk középkori és renaissance műemlékeinek, s már mielőtt egységes munkába foglalta össze tanulmányai eredményét, behatóan foglalkozott a főváros műemlékeivel is. Főleg «A régi Buda és Pest művészete a középkorban» s «A régi Buda és Pest művészete Zsigmond és Mátyás király s a Jagellók korában» című dolgozataiban.

Ebben az új művében is szeretettel mélyed el tárgyába, s míg az Aquincum alapításától Buda elestéig keletkezett műemlékek során végig vezet bennünket, nagy gonddal igyekszik betölteni azokat a hézagokat, melyeket rajtok a múlt pusztító viharai ütöttek.

A főváros műemlékeinek múltját borító homály eloszlátásához azonban — sajnos — csak kevés járult s ennek oka főleg abban a mód-
ban keresendő, melyet a földadat megoldásához választott. A régi Buda és Pest művészetét igyekszik megvilágítani, a mennyiben ez a ránk maradt «közvetett adatok» alapján lehetséges. Ha e «közvetett adatok» helyett, a jóval kisebb számuk daczára is többet mondó közvetlen adatokhoz fordult volna s a meglévő emlékeknek szenteli azt a páratlan gondosságot, melyet a művészettörténet szempontjából csaknem teljesen meddő forrástanulmányaira pazarolt, aligha került volna ki figyelmét számos szép, s az általa bemutatottak nagyobb részénél értékesebb faragott kőve a m. n. muzeum és a fővárosi muzeum gyűjteményének, melyek minden írott forrásnál ékebben szólnak fővárosunk letűnt régi pompájáról. Az ezek tanulmányozására fordított idő biztosan meghozta volna gyümölcseit s műve csak nyert volna értékében.

A könyv első része, helyesebben a középkori emlékekkel fogalkozó első nyolcz fejezet, úgy szólván csupán a főváros különböző részeinek régi topographiájával foglalkozik. Míg egymás után sorolja föl Ó-Buda, a Margitsziget, Budavára, a jobb- és balparti Pest s a közeli környék elenyészett műemlékeire vonatkozó adatokat, alig pár szóval emlékszik meg a fönmaradt épületek meglévő eredeti részleteiről, arról pedig

egészen megfelelnek, hogy a budavári domokosrendi templom szentélyének alapfalain kívül a múlt év decemberében lefolyt ásátások a szentély falainak gazdag belső tagoltságát feltüntető részleteket is hoztak napfényre. Az oklevelek, régi írók műveinek eltérő adatai közt az igazságot keresve, úgy belémelegszik a vitába, hogy magukkal az emlékekkel is polémiát kezd. A Nagy Boldogasszonyról elnevezett budavári főtemplomot értem, melyről nem tagadja, hogy belsejében megvannak eredeti bazilikális fölépítésének nyomai: a két sorban egymás fölött álló pillérfők stb., mégis azt mondja, hogy a templom a XIII. század óta gyökeres átalakításon nem ment át. Nem mondja nyíltan ki, de úgy látszik abban a véleményben van, hogy a templom építői még annak befejezését megelőzőleg az eredeti tervtől — a magyarországi Szent Erzsébetről elnevezett marburgi templom hatása alatt — eltérve, az oldalhajókat a középhajóval egyenlő magosságra emelték. Ez első tekintetre tetszetős következtetés. Magyar vonatkozása miatt zarándokaink valószínűleg gyakrabban keresték föl ezt a templomot s így föltehető, hogy rájuk nagy hatást gyakorolt. Azt a körülményt azonban figyelmen kívül hagyta Diváld, hogy IV. Béla egy általa is idézett oklevelében a budavári főtemplomot 1269-ben ujonnan épültnek mondja s nincs okunk kételkedni abban, hogy a tornyok hijjával tényleg el is készült, míg az állítólag mintául szolgáló templom csak 1283-ban lett befejezve.

Henszlmann, kit szerző a magyarországi csarnoktemplomok egy részének XIII. századi eredetét vitatva idéz, nem is ettől, de a korábbinak vélt franciaországi csarnoktemplomoktól származtatja a benzések soproni templomát s ennek eredetét sem teszi 1280-at megelőző időre.

A főtemplom átalakításához fűzött föltevészel kapcsolatban azt a kérdést is fölveti, hogy kik lehettek annak építői? E felelet nélkül hagyott kérdésben nyilvánul először szerzőnek később, a «Budapest középkori építőmesterei» című szakaszban nyíltan is kifejezett törekvése, hogy

fővárosunk műemlékeinek létrehozatalában minél nagyobb részt juttasson magyar mestereknek. Kár, hogy egész művén át visszatérő eszméjének tágmoatására, nem rendelkezik elegendő bizonyítékkal.

A könyvnek a renaissance művészettel foglalkozó része már sokkal jobban leköti érdeklődésünket. A forrástanulmányok aránylag kisebb helyet foglalnak el az emlékek rovására, bár ez utóbbiak itt sem részesülnek kellő figyelemben szerző részéről. Valószínűleg erre az okra vezethetjük vissza azt, hogy szerző a pesti oldalon előkerült címeres vörös márványtáblát a vár valamely Zsigmond-korabeli kapujának ívmezőjébe helyezi, továbbá, hogy a m. n. muzeumban levő emlékeket, mint pld. a Zsigmondkori csúcsíves agyagtöredékeket, az iparművészeti muzeumban levők gyanánt ösmertet.

Érdekes színes képet nyújt Mátyás király műpártolásáról, de nem egyszer igen merész következtetésekre ragadtatja el magát. A lelkesedés, könnyen hevülő képzelet, mely nem mindig jó tanácsadó a múlt emlékeinek megítélésében, vihette szerzőt arra, hogy Traui Jánost tüntesse föl jelentősebb renaissance emlékeink alkotója gyanánt. Az a következtetés például, melynek alapján a visegrádi Madonnát Pulszky komoly tanulmányon épült véleményével szemben a márvány madonnák szerzőjétől elvitatva, Traui Jánosnak tulajdonítja, épp úgy nem alapulhat az emlékek megfontolt tanulmányozásán, mint a mily önkényes a Mátyás és Beatrix domborműves arcképeinek az ő kezéből való származtatása is.

E tévedések azonban, melyeknek nagy részét a föladatnak úgy szólván leküzdhetlen nehézségei idézték elő, elenyészően csekélyek Diváld azon nagy érdeméhez viszonyítva, hogy fővárosunk letűnt hajdani művészetének részletekre kiterjedő s mégis egységes képét állítva össze a meglévő szerény töredékekből, könnyen áttekinthető, összefoglaló művet alkotott, mely nemcsak méltán számíthat mindazok elismerésére, kiket fővárosunk múltja érdekel, de mely egyszer s mindenkorra hasznos segítsége lesz azoknak is, a kik annak kutatásával foglalkoznak.

Dr. Márton Lajos